

УДК 332.01

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМІ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Писар Н.Б.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті систематизовано та проаналізовано теорії та парадигми регіонального розвитку. Дослідження спрямовано на узагальнення та систематизацію існуючих теоретичних підходів до економічного регіонального розвитку з метою визначення можливості їх використання у процесі оптимізації розвитку регіональної економіки в Україні. При проведенні дослідження використані такі методи, як аналіз та синтез, теоретичного узагальнення. Зроблено акцент на найбільш впливових напрямках в теорії розвитку економіки регіону. Обґрунтовано концептуалізацію об'єктної моделі розвитку економіки регіону.

Ключові слова: регіон, теорія, концепція, економічний процес, економічний простір, ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст. розвиток національної економіки залежить від процесів інтеграції та регіоналізації. Зростання ролі регіонів в еволюції міжнародного співтовариства і в життєдіяльності багатьох сучасних держав робить важливими процеси регіонального розвитку. Ці процеси виявляються у вигляді подальшого розвитку регіональної інтеграції, розширення транскордонних регіональних зв'язків, у виникненні регіональних зон високого розвитку, у яких зосереджуються великі фінансові, технологічні й інтелектуальні ресурси. На сьогодні очевидним і вельми важливим видається зв'язок між процесами глобалізації та регіоналізації. Такі динамічні перетворення у сфері регіонального розвитку викликають підвищений інтерес науковців. Вони також постійно перебувають у полі зору значної частини національних і місцевих органів влади, котрі вирішують питання, що стосуються перспектив економічного регіонального розвитку, регіональних трансформацій, які відбуваються в суспільстві, і

їх наслідків у процесі розвитку транскордонних стосунків принципово нового типу. Результатом трансформаційних перетворень у національній економіці стало домінування «точкового» розвитку». Незважаючи на позитивний ефект від присутності на окремій території полюсів зростання, ця ситуація підсилює асиметричність в економічному розвитку порівняно з іншими територіями. Наслідком цього стає диференціація основних економічних і соціальних показників економічного регіонального розвитку. У зв'язку із цим вивчення регіональних концепцій і теорій економічного регіонального розвитку становить актуальне теоретичне і практичне завдання.

Аналіз досліджень і публікацій. Великий внесок у теорію економічного простору внесли Ф. Перрокс і Ж. Будвіль, яким належить регіональне тлумачення полюса росту й виділення видів економічних просторів – гомогенне, поляризоване, планове. У. Айзардом, що узагальнив всі приватні теорії розміщення, був розроблений метод аналізу промислового комплексу, і прове-

дений аналіз регіональних виробничих систем і міжрайонних зв'язків. Значний внесок у теорію економічного простору внесли: Н.Н. Баранский, Н.Н. Некрасов, А.Е. Прост, Ю.Г. Саушкин та ін. Особлива заслуга в теоретичному обґрунтуванні економічного районування й формуванні територіальних виробничих комплексів належить Н.Н. Колосовському. Вагомий внесок у розвиток науки про регіони належить академікам А.Г. Аганбегяну та А.Г. Гранбергу. Широко відомі наукові праці С.С. Артоболевського, О.В. Грицає, В.Н. Лексина, А.І. Трейвиша, А.Н. Швецова й ін. Проблемами регіональної економіки займалися такі вчені економісти, як О.І. Амоша, Є.Дж. Блейклі, З.С. Варналії, М.І. Долішній, Я.А. Жаліло, В.І. Захарченко, І.І. Лукінов, В.І. Мунтіян, В.В. Третяк, Л.А. Яремко та інші. У дослідженнях цих учених увага приділяється реанімації та розвитку потенціалу регіонів. Також питанням формування стратегії економічного розвитку регіонів присвячували свої праці такі вчені, як С.І. Бандур, Л.В. Головка, Б.М. Данилишин, Т.А. Заяць, В.Т. Зінич, В.І. Куценко, Г.І. Онищук, М.І. Фащевський, М.А. Хвестик. Проте дані дослідження не враховують ринкових аспектів розвитку регіонального економічного простору. Тому в умовах економічних трансформацій виникає необхідність уточнення деяких теоретичних положень регіоналізації економіки і напрямів формування ефективної моделі розвитку економіки регіону, а наукові розробки зазначених проблем потребують узагальнення, систематизації та подальшого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність єдиного підходу до основ теорії економічного простору, і особливо її регіональної складової, не дозволяє приступити до розв'язку цілого ряду практичних проблем системного формування єдиного економічного простору країни. Дані проблеми ставлять безліч питань прикладного характеру, на які економічна теорія не завжди може дати однозначну відповідь. Подібні питання мають безумовно теоретичний інтерес, але головне – відповіді на них можуть сприяти формуванню ефективної конкурентоспроможної економіки регіону.

Цілі статті. Головною ціллю даної праці є систематизація та обґрунтування основних концепцій і теорій економічного регіонального розвитку та розробка теоретичних засад дослідження економічного простору й практичне їх використання для вирішення питань просторового підходу в процесах регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для опису сучасного розвитку регіонів останніми роками склалися декілька теорій, що дають змогу в динаміці розглядати проблеми, які виділяються. Серед таких теорій можна виділити еволюційну теорію, теорію стабілізації економіки та теорію поляризованого розвитку. Кожна з названих теорій описує різні динаміки регіонального розвитку й можливі способи вирішення виявлених проблем. Так, наприклад, еволюційна теорія регіонального розвитку [9] передбачає вирішення таких основоположних проблем: зміни суті регіонального розвитку та концептуальних моделей розуміння регіонів в умовах глобальної обцини і кризової економіки; обґрунтованості переходу від соціально до глобально орієнтованої регіо-

нальної політики; адекватності теорії зменшення міжрегіональних відмінностей при існуючій міжрегіональній диспропорції; пошуку нових парадигм регіональної інтеграції і співпраці [9, с. 37]. У своїй основі ця теорія базується на позитивістських основах, оскільки передбачає постановку питань про те, що треба робити.

У свою чергу, теорія стабілізації економіки пропонує нормативні методи контролю коливань рівня економічної активності, згідно з якими потрібно мінімізувати відхилення найважливіших економічних параметрів від встановлених нормативів, використовуючи при цьому відповідний політико-економічний інструментарій. Звертаючись до засновників сучасної теорії економічної політики – Я. Тінбергена і Г. Тейла, – можна стверджувати про те, що метою політики є функція добробуту або соціальних втрат, а виходячи з параметрів цих функцій, можуть бути точно визначені стратегія й тактика управління на макrorівні господарської системи, тобто вказані конкретні рішення, які дають змогу оптимізувати названі функції. При цьому кількість інструментів економічної політики не має бути меншою за кількість цілей цієї політики – лише в цьому випадку можливе ефективне управління на макrorівні. Під цілями розуміються певні кількісні показники, на досягнення яких має бути спрямована економічна політика, причому інструменти політики потрібно включити у функцію, що підлягає оптимізації, інакше не будуть враховані витрати використання самих інструментів, що різко ускладнить визначення доцільності їх вживання на різних етапах розвитку економіки [10, с. 28]. Водночас теорія поляризованого розвитку обґрунтовує закономірності територіальної концентрації населення і господарств у певних вузлових елементах, здатних впливати на навколишні райони і стимулювати їх розвиток. Прихильники теорії поляризованого розвитку доводили переваги концентрації виробництва, особливо «динамічних», пропульсивних галузей, у декількох центрах, що, за їх оцінками, дає чималий економічний ефект. Проте, як показала сучасна практика регіонального розвитку, поляризація економічного розвитку підсилює нерівномірність економічного зростання різних за своїми можливостями регіонів [5, с. 68].

З позицій економічної теорії регіонального розвитку виділяють наступні підходи до забезпечення ефективного розвитку економіки регіону:

- неокейнсіанський підхід до регіонального розвитку, згідно якого передбачається через кредитні механізми, зміни в податковому законодавстві, субсидії уряду та інвестицій регулювати міжрегіональні диспропорції, стимулюючи розвиток слаборозвинених регіонів;

- неокласичний підхід стверджує, що регіони, перебуваючи у вільній взаємодії, торгуючи, обмінюючись ресурсами, зможуть усунути існуючі відмінності за допомогою нерегульованого ринку;

- теорія регіоналізму, що концентрує свою увагу на аналізі розподілу ресурсів між регіонами спільно з політичною владою;

- теорія незбалансованого зростання, яка постулює, що ринкові взаємодії збільшують регіональні відмінності, закріплюють багатство одних регіонів і бідність інших;

– теорії життєвого циклу. Згідно йому розглядається життєвий цикл створюваних у регіоні нових продуктів, який поєднується з циклічними закономірностями розвитку самого регіону. Результатом заходів регіональної політики, які розробляються на основі теорії життєвого циклу, є стимулювання створення нових продуктів і технологій в регіоні та планомірна відмова від застарілих продуктів, що, безсумнівно, впливає на оздоровлення економічної структури регіону;

– інвестиційно-програмований підхід до розвитку регіональної економіки, що направлений на виявлення точки зростання конкурентоспроможності економіки регіону та розробку інвестиційної програми, яка включає певний комплекс дій щодо забезпечення стабільності у реалізації інвестиційної програми;

– еволюційна теорія регіонального розвитку (Й. Шумпетер) передбачає вирішення таких основоположних проблем: зміни суті регіонального розвитку та концептуальних моделей розуміння регіонів в умовах глобальної обцини й кризової економіки; обґрунтованості переходу від соціально до глобально орієнтованої регіональної політики; адекватності теорії зменшення міжрегіональних відмінностей;

– теорія стабілізації економіки (Г. Дейлі) пропонує нормативні методи контролю коливань рівня економічної активності, згідно з якими потрібно мінімізувати відхилення найважливіших економічних параметрів від встановлених нормативів, використовуючи при цьому відповідний політико-економічний інструментарій;

– теорія поляризованого розвитку Ф. Перру [11] обґрунтовує закономірності територіальної концентрації населення і господарств. Ті центри й ареали економічного простору, де розміщуються підприємства пропульсивних галузей, формують полярність простору, стають полюсами концентрації факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективно їхнє використання. Значний внесок у розвиток теорії полюсів зростання вніс Ж. Будвіль [12]. Згідно його концепції розвиток виробництва не відбувається рівномірно у всіх галузях господарства і завжди можна виділити динамічні галузі, які є стимулом розвитку всієї економіки і являють собою «полюси розвитку». Ж. Будвіль запропонував їх ієрархію, засновану на теорії центральних місць Ст. Кристаллера. Промисловість має важливий вплив на розвиток інших галузей економіки, маючи з ними тісні виробничі зв'язки і сприяє до економічно ефективної концентрації. Таким чином, будучи безпосередньо пов'язаною з теоріями зростання, концепція полюсів зростання підкреслює не причини, а лише форми прояву економічних і соціальних процесів. Дана теорія і використовувані нею концепції служать не тільки для пояснення нерівномірності економічного розвитку, але і вказують шляхи вирішення регіональних проблем – за допомогою створення в менш розвинених районах штучних «полюсів», або «точок зростання». Ж. Будвіль переніс цю теорію в конкретне економічне виробництво, конкретний регіон, дав регіональне тлумачення полюсу зростання. Він об'єднав простір і функцію в одне поняття – «полярність простору». Територіально-просторовий підхід по-новому розглядає проблему розвитку регіону в умовах

глобалізації, не відмовляючись при цьому від принципу суверенітету. Теорія полюсів зростання, висунута французьким економістом Ф. Перру, використовує уявлення про провідну роль галузевої структури економіки і в першу чергу лідируючих галузей, створюють нові товари і послуги. Суть даної теорії полягає в тому, що «зростання не відбувається скрізь і відразу, а виникає в точках або полюсах зростання, з неоднаковою інтенсивністю поширюється по різних каналах, викликаючи різноманітні кінцеві результати» [11]. При обмеженості ресурсів це дозволяє сконцентрувати їх там, де вони можуть принести найбільшу економічну віддачу. Ті центри і ареали економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективно їх використання. Це призводить до концентрації підприємств і формування полюсів економічного зростання.

Так як на формування стратегії економічного розвитку регіону впливають процеси глобалізації, які супроводжують трансформацію регіональних економік в зв'язку з необхідністю структурних зрушень пошуком нових форм організації економічних взаємозв'язків, організації поляризованого простору в економіці регіону з метою підвищення та забезпечення конкурентоспроможності регіонів, то важливим чинником забезпечення ефективного розвитку економіки регіону має бути підвищення якості економічного простору регіону. Дослідження якості промислового розвитку регіону вимагає аналізу параметрів щільності природних ресурсів, розміщення, диференціації, концентрації економічної діяльності, існування господарсько-освоєних і неосвоєних територій, зв'язаність економічних зв'язків між частинами і елементами простору, умови мобільності товарів, послуг, капіталу, що визначаються розвитком транспортних і комунікаційних мереж.

Серед сучасних теорій регіональної економіки можна охарактеризувати:

– теорії розміщення діяльності. Сучасною тенденцією розвитку цих теорій є зміщення акцентів на нові нематеріальні сфери діяльності і фактори розміщення (різноманітність і якість сфери культури і рекреаційних послуг; творчий клімат, екологія). Закономірності розміщення пояснюються на основі аналізу суперечливих індивідуальних, регіональних, корпоративних і державних інтересів. В рамках цього наукового напрямку слід відзначити теорію дифузії інновацій (Т. Хегер-станд). Згідно цієї теорії, дифузія інновацій може бути трьох видів: дифузія розширення, коли інновації рівномірно поширюються по всіх напрямках від точки виникнення; дифузія переміщення (поширення в певному напрямку); змішаний тип, коли одне покоління інновацій має чотири стадії: виникнення, дифузії, накопичення, насичення; теорія відображає хвилеподібний характер дифузії інновацій;

– теорія регіонального життєвого циклу. В рамках цієї теорії процес виробництва товарів розглядається як процес з кількома стадіями: поява нового продукту, зростання його виробництва, зрілість (насичення), скорочення. На стадії інновацій потрібні активні персональні контакти, тому розміщення йде у великих містах. На стадії

зростання виробництво переміщується в периферійні регіони, але це створює ризик для невеликих міст, так як за стадією насичення починається зниження або припинення виробництва, поки не з'являться інші інновації у великих містах. Таким чином, регіональна економічна політика повинна будуватися на створенні сприятливих умов для інноваційної стадії у менш розвинених регіонах, наприклад, у вигляді створення освітніх і наукових центрів, технополісів в. ін.

– Просторова організація економіки. В рамках цього напрямку істотний інтерес викликає теорія полюсів зростання, центри економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують їх найбільш ефективне використання. В якості полюсів зростання можна розглядати не лише сукупність підприємств, але і конкретні населені пункти, що виконують в економіці країни функції джерела інновацій. Регіональний полюс зростання являє собою набір галузей, що розвиваються і розширюються, розміщених в урбанізованій зоні і здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в районі свого впливу. Таким чином, полюс зростання необхідно трактувати як географічну агломерацію економічної активності або як сукупність міст, які володіють комплексом швидко розвиваючих виробництв, які мають експортну орієнтацію. Полюси зростають за рахунок імпульсів, створюються зростанням загальнонаціонального попиту, імпульс зростання потім передається другорядним галузям. Між полюсами зростання формуються осі розвитку. Території, розташовані між полюсами росту і забезпечують транспортний зв'язок, отримують додаткові імпульси розвитку завдяки зростанню вантажо-потоків. Ці осі розвитку разом з полюсами росту формують просторовий каркас економічного зростання великого регіону чи країни. Даний підхід знаходить застосування на практиці; в господарсько-освоєних регіонах поляризація відбувається за рахунок модернізації і реструктуризації

промислових і аграрних регіонів, створення в них передових інноваційних виробництв разом з об'єктами сучасної інфраструктури. Такий підхід застосовується у Франції, Нідерландах, Великобританії, Німеччині та ін. країнах з досить високою щільністю господарської діяльності. У регіонах нового освоєння найбільш характерними полюсами зростання стають промислові вузли, які дозволяють комплексно освоювати природні ресурси, створюючи технологічний ланцюжок виробництв, разом з об'єктами інфраструктури.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень в сфері регіональних досліджень дозволяє зробити висновок про те, що необхідною умовою формування поляризованого простору на регіональному рівні є достатній рівень якості економічного простору регіону, при цьому підвищення ефективності регіонального розвитку зумовлено зростаючим розвитком просторових полюсів економічного зростання, інноваційна активність яких сприяє дифузії нововведень у зони їх впливу і забезпечує згладжування диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку територій регіону,

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонована концептуалізація сучасного регіонального розвитку дає змогу реально забезпечити системний характер проведення досліджень регіональних проблем і можливого вибору методів їх вирішення. Розгляд теоретичних основ, що описує особливості регіонального розвитку, дає змогу досить глибоко проникати в суть економічних явищ та процесів на рівні регіону. Це дозволить налагодити процеси регіональної економіки у відповідності до провідних суспільно-економічних тенденцій, побудувати консоль механізмів розвитку регіонів на макрота мікроекономічному рівні, регулювати розвиток продуктивних сил під впливом факторів інформаційної економіки, привнести у процес планування розвитку елемент поведінки економічних суб'єктів. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку об'єктної моделі інноваційного розвитку економіки регіонів України.

Список літератури:

1. Ватченко О.Б. Теоретичне обґрунтування регіональної політики / О.Б. Ватченко // Регіональна економіка. – 2011. – № 3. – С. 27-34.
2. Возняк Г.В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України / Г.В. Возняк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 671-677.
3. Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 572 с.
4. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / І. Дегтярьова // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 4. – С. 141-148.
5. Медвідь В.Ю. Сучасні концепції та теорії економічного регіонального розвитку / В.Ю. Медвідь // Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 2(71) – С. 66-70.
6. Приходченко Т.А. Теорії та концепції регіонального розвитку / Т.А. Приходченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2016. – № 9.
7. Пельтек Л.В. Развитие региональной промышленной политики держави: теорія, методологія, механізми: [монографія] / Л.В. Пельтек. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с.
8. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / за ред. С. Максименка / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід. – К.: Логос, 2000. – 171 с.
9. Сухарев О. Государственное регулирование экономики: инвестиционные аспекты промышленной и региональной политики / О. Сухарев // Инвестиции в России. – 2006. – № 2. – С. 37-40.
10. Сухарев О. Функциональность и дисфункциональность хозяйственных систем: инновации, инноваторы и экономическая политика / О. Сухарев, И. Татаринцева // Инвестиции в России. – 2004. – № 3. – С. 28-37.
11. Perru F. Les techniques quantitatives de la piar Economic et societe / F. Perm. – Paris: Economic, 1969.
12. Boudeville J. Problems of regional economic planning / J. Boudeville. – Edinbyrgh, 1992. – 192 p.

Писарь Н.Б.

Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ КОНЦЕПЦИЙ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация

В статье систематизированы и проанализированы теории и парадигмы регионального развития. Исследование направлено на обобщение и систематизацию существующих теоретических подходов к экономическому региональному развитию с целью определения возможности их использования в процессе оптимизации развития региональной экономики в Украине. При проведении исследования использованы такие методы, как анализа и синтеза, теоретического обобщения. Сделан акцент на наиболее влиятельных направлениях в теории развития экономики региона. Обоснована концептуализация объектной модели развития экономики региона.

Ключевые слова: регион, теория, концепция, экономический процесс, экономическое пространство, ресурсный потенциал.

Pysar N.B.

Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk

THEORETICAL BASES OF SPATIAL DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF CONCEPTS OF REGIONAL STUDIES

Summary

The article analyzed and systematized the theory and the paradigm of regional development. The study is aimed at generalization and systematization of the existing theoretical approaches to regional economic development to determine the possibility of their use in the optimization process of regional economic development in Ukraine. The study used such methods as analysis and synthesis, theoretical generalizations. Focus on the most influential directions in the theory of economic development of the region. Grounded conceptualization of the object model of the development of the regional economy.

Keywords: region, theory, concept, economic process, economic space, resource potential.